

ПОСТАТІ

УДК 930-051М.ГАВРИЛКО(092)(477)"1882/1920"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-207-226

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

МИХАЙЛО ГАВРИЛКО: МИСТЕЦЬ-РІЗЬБЯР, ПОЕТ, ПАТРІОТ

Досліджено становлення Михайла Гаврилка як національного мистця, свідомого громадянина-українця, початки його революційної діяльності, захоплення творчістю і визвольними ідеями Тараса Шевченка, його палке бажання втілити образ Кобзаря у скульптурі. Наголошено на «злобницькому горінні» молодого мистця до боротьби з не-нависним російським самодержавством, його участі в організації Легіону Українських січових стрільців на початку Першої світової війни. Відзначено культурно-просвітню працю скульптора серед полонених українців російської армії у таборі Фрайштадт, його безкомпромісність щодо національного питання, гостре протистояння москowitzам у їхніх діях і пропаганді поміж таборян.

Висвітлено участь патріота в бойових діях у лавах усусів, зокрема в битвах на різних відтинках фронту в Галичині, а також працю у Пресовій квартирі стрілецтва. Розкрито його національно-освідомлювальну роботу серед населення Волині під егідою Бюро культурної допомоги для населення окупованих областей, великий внесок у заснування українських шкіл у волинському краю і згодом знову працю серед стрільців.

Акцентовано на боротьбі різьбяр в лавах українських збройних формувань на захист української державності у Наддніпрянщині, створенні ним партизанського загону та його трагічній смерті в боротьбі з більшовиками.

Ключові слова: Михайло Гаврилко, різьбярство, Шевченкіана, СБУ, національно-освідомлювальна праця.

Михайло Омелянович Гаврилко (5.09.1882 – осінь 1920) – громадський і військовий діяч, скульптор, художник, поет.

В останні десятиліття з'явилося чимало наукових і популярних публікацій українських та закордонних дослідників у галузі біографістики, зокрема щодо виведення із забуття заборонених комуністичним режимом імен українських патріотів, з-поміж них і М. Гаврилка. Одним із перших біографічний нарис про нього написав Осип Назарук (Назарук, 1916), у якому представив його родинне походження, початки революційної діяльності, перебування в Галичині, навчання у Кракові. Захоплення постаттю Кобзаря, виготовлення перших його скульптур, участь у різних шевченківських конкурсах наявні в публікації Віктора Ревеґука (Ревеґук, 2013). Активну діяльність молодого скульптора в галицько-буковинському суспільно-політичному

житті напередодні Першої світової війни відображено в роботах Осипа Навроцького (Навроцький, 1963), Миколи Голубця (Голубець, 1934) й Омеляна Цісака (Цісак, 1970).

Діяльність М. Гаврилка як одного з організаторів усусів, його участь у вишколі на Закарпатті, отримання старшинського звання висвітлено в роботах Степана Ріпецького (Ріпецький, 1956; Ріпецький, 1969).

Національно-освідомлювальну та культурно-просвітню працю різьбля як представника Союзу визволення України (СВУ) серед полонених українців у таборі Фрайштадт розкрито в нарисах: Михайла Гаврилка (Гаврилко, 1979), Костянтина Даниленка (Даниленко, 1979), Павла Дубрівного (Дубрівний, 1979) і Василя Сімовича (Сімович, 1979).

Участь Михайла Гаврилка у складі Легіону Українських січових стрільців (УСС) у боях на фронтах Галичини показали Осип Назарук (Назарук, 1915; Назарук, 1916) і Оксана Півень (Півень, 2018).

Значний внесок Михайла Гаврилка як очільника Луцького комісаріату УСС у відновлення національно-культурного життя та організацію українського шкільництва

розкрито у працях Миколи Степовенка (Угрин-Безгрішний) (Степовенко, 1918), Івана Крип'якевича (Крип'якевич, 1915; Крип'якевич, 1932), Никифора Гірняка (Гірняк, 1991), Івана Патера (Патер, 2000), а також використано матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛУ-1, ЦДІАЛУ-2, ЦДІАЛУ-3, ЦДІАЛУ-4).

Прагнення Михайла Гаврилка як справжнього патріота Батьківщини, захищати її незалежність від московського більшовизму показано в публікації Інни Тарасенко (Тарасенко, 2018), його участь у формуванні та боях Сірої дивізії розкрито у спогаді Миколи Бутовича (Бутович, 1966).

Найгрунтовнішим і найсоліднішим дослідженням життєвого та творчого шляху мистця від народження аж до трагічної загибелі 1920 р. є монографія Романа Ковалю (Коваль, 2011) із численними додатками архівних документів, епістолярної спадщини й багатим фотоілюстративним матеріалом.

Мета статті – висвітлити національно-освідомлювальну працю та державницькі погляди М. Гаврилка.

Народився на козацькому хуторі Свинківка Рунівщинської волості Полтавського повіту (тепер – Рунівщинська сільська рада Полтавського р-ну Полтавської обл.). Батько – Омелян Свиридович Гаврилко – походив зі старого козацького роду, а Михайло «ще й додавав з кармазинного (шляхетного) та колись багатого, мав усього один морг землі з хатою та садком і був хліборобським робітником» (Назарук, 1916, с. 591). Проте з нашествям московитів на українські землі вони забрали спадки українців. Мати – Марія Павлівна з дому Домненко – також була козачкою.

Михайло Гаврилко на фронті. Літо 1915 р.

Мав Михайло трьох братів – Івана, Ничипора та Степана. Визначальний вплив на виховання дітей мав батько, який був трохи грамотним й особливо нарікав на царицю Катерину за те, що «скасувала гетьманських козаків», що дуже добре закарбувалося в пам'яті хлопців.

Згодом відомий громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист О. Назарук, очевидно, у першому біографічному нарисі про М. Гаврилка, зацентрував: «Яке зло заподіяла цим цариця українському народові, не вмів батько пояснити синові, але незважаючи на це, а може саме для того тим сильніше вбилося в пам'ять молодому хлопцеві та своєрідна одідичена нехить до російських царів» (Назарук, 1916, с. 591).

Навчаючись у 3-му класі народної школи в Рунівщині, Михайло став свідомим українцем, прочитавши просякнуту імперським духом поему Олександра Пушкіна (Алекса́ндр Пу́шкин) «Полтава», з якої найглибше вразили його слова:

«Украйна глухо волновалась...

Роптала юність удаля...

Давно бы грянуть нам войною

На ненавистную Москву!».

У 1899 р. М. Гаврилко став учнем Миргородської художньо-промислової школи ім. М. Гоголя. Навчання тут було безкоштовним, що забезпечувало Полтавське губернське земство. До школи приймали незалежно від стану, віросповідання і статі. Вона забезпечувалася всіма необхідними для навчання матеріалами та приладами, мала прекрасні майстерні. У них навчали гончарства, декоративного малярства, бронзування, лакування, різьблення, золочення, токарної, слюсарної та ливарної справ, гальванопластики тощо. Повний курс охоплював 5 років (Коваль, 2011, с. 16).

Крім загальних дисциплін (російської мови, історії та догматів Православної Церкви), М. Гаврилко вчився ліпити з гіпсових, потім із майолікових моделей, робив вази, тарілки, різні фігури, виготовляв усілякі моделі й форми печей, кіотів, теракотове оздоблення будинків та іконостасів. У майстернях оволодівав інструментами та технікою виготовлення гончарних, теракотових, майолікових, порцелянових, фаянсових виробів, учився малювати на визначені теми або на власні, набував навичок для точного виконання всіх робіт із найменшою затратою часу (Коваль, 2011, с. 17–18).

Значну роль у становленні Михайла Гаврилка як національного мистця і громадянина відіграв відомий український маляр та графік романтично-народницького напрямку, етнограф і педагог Опанас Сластьон. Він чудово грав на бандурі й виконував народні думи. Михайло Гаврилко був зачарований своїм учителем, який ввів його у кобзарське мистецтво, прив'язав до творчості Тараса Шевченка. І Шевченкіана стала провідною темою життя та творчості мистця.

У період навчання в Миргороді він ознайомився з революційним рухом. У 1901 р. прочитав відому брошуру Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Невдовзі завдяки Павлові Крагові, який 1901–1904 рр. був активним діячем Лубенської організації Революційної української партії (РУП), опинився у середовищі цієї партії. Як її агітатор, Михайло поширював між народом рупівські видання: «Дядько Дмитро», «Самостійна Україна», «Чи є тепер панщина?», прокламації, зокрема відкритий лист РУП міністру внутрішніх справ Росії Дмитрові Сіпягіну (Дмитрий Сипягин) щодо заборони зробити напис українською мовою на пам'ятнику Іванові Котляревському в Полтаві.

У 1904 р., після закінчення школи в Миргороді, М. Гаврилко як перший учень із малювання і скульптури отримав скерування на навчання за державний кошт до Вищої

школи прикладного мистецтва ім. барона О. Штігліца в Петербурзі. Провчившись лише пів року, потрапив до в'язниці як один з організаторів студентського страйку. Звільнений зі школи як неблагонадійний, провівши пів року у в'язниці, повернувся до Києва. На Батьківщині він знову став до послуг РУП – поширював її літературу, агітував селян, підбурюючи їх до виступів проти царя (Коваль, 2011, с. 29).

Усі свої видання РУП друкувала в Галичині та Буковині, а потім кур'єрами переправляла в Наддніпрянщину. У 1905 р. за дорученням РУП М. Гаврилко їде до Галичини, щоби привезти українських книжок. Так полтавський козак уперше потрапив на вимріяну галицьку землю, яка, однак, його розчарувала. Не знаючи обставин, приїхав він до Львова як до українського міста, а «знайшов у ньому сильно переважаючу польщину». Зрозуміло, така атмосфера в місті дещо його здивувала, адже він знав, що Австро-Угорщина – країна демократичних свобод і сподівався знайти тут українців, «відважних у публічному житті і висловлюванні своїх поглядів», а вражала його «боязкість загалу галицької інтелігенції» (Назарук, 1916, с. 591). Не знати чому українські студенти видалися йому «без ширшої освіти». Адже викладання українознавчих дисциплін у Львівському університеті стояло набагато вище, ніж у вишах Наддніпрянщини, не кажучи вже про зв'язки галицько-буковинського студентства зі західноєвропейським світом. Львівське жіноцтво – польське – вразило М. Гаврилка «кокетерією та бездушним виглядом», оскільки з українським у нього не було «нагоди заізнатися, хоч хотів» (Назарук, 1916, с. 591).

Не пощастило наддніпрянцю познайомитися з визначними галичанами, бо не був у жодній із редакцій українських часописів. Очевидно, що М. Гаврилко розгубився і загубився, перебуваючи вперше в цілком європейському місті, хоч був у Львові тиждень.

Однак за весь час побуту у Львові йому сподобалася свобода руху: «На вулицях діти біжать і кричать, і ніхто їх не здержує і не гулює на них. Се просто розривало йому груди» (Назарук, 1916, с. 592).

Приїхавши зі Львова до Чернівців й отримавши відповідний багаж, після переходу кордону в Хотині М. Гаврилко був заарештований із паспортом галицького студента правничого факультету. У тюрмі він просидів шість місяців і шість днів. Увесь цей час його підтримували місцеві поляки та волохи. З-під варті наддніпрянець вийшов «головно заходами місцевого дворянства, жидів і інших зорганізованих елементів» (Назарук, 1916, с. 592).

Приїхавши на Полтавщину, Михайло потрапив під негласний нагляд поліції. Тут, у Наддніпрянщині, у нього була справжня одісея, пов'язана з переїздами в різні міста, ховаючись від переслідування поліцією за свою революційну діяльність. Однак всі оці його перипетії, сповнені пригод, обшуків, арештів, із яких він різними способами викручувався, закінчилися арештом у Миргороді, де його місяць тримали в тюрмі. Чекати суду, щоб «загриміти» на Сибір, він не збирався (Коваль, 2011, с. 30–33).

Із паспортом на інше ім'я, який йому забезпечила УСДРП (Українська соціал-демократична робітничка партія), членом якої він став після розколу РУП, Михайло Гаврилко разом з однопартійцями – студентами Київського університету Миколою Троцьким і Миколою Чудіновим – нелегально виїхав до Галицької України (Ревеук, 2013, с. 162). У Львові проживав в Академічному домі. Його долею заопікувалася родина Лучаківських, яку він згадував «з великою пошаною і сердечністю» (Назарук, 1916, с. 592).

Отримавши фінансову підтримку від Наукового товариства ім. Шевченка, родини доктора Лучаківського (ім'я не встановлено) з Болехова, стипендію від письменниці Наталії Кобринської та селян із Полтавщини Михайло Гаврилко в 1907–1912 рр. учився у Краківській академії мистецтв (Назарук, 1916, с. 592).

Уже на 1-му курсі, навчаючись у проф. Костянтина Лацки, Михайло Гаврилко створив образ Кобзаря і через друзів передав його й те Шевченкове погруддя, з яким прийшов до приймальної комісії, на Батьківщину. Львівський часопис «Діло» повідомляв, що відзначаючи Шевченківське свято 1908 р., «колосальний бюст» Кобзаря поставили «в театральнім будинку в Полтаві», а меншого розміру – у Музеї української старовини Василя Гарнавського в Чернігові (Діло, 1908).

У Кракові, де була досить велика українська колонія, Михайло Гаврилко близько зійшовся, за словами Андрія Жука, з «безкомпромісним самостійником і соборником» В'ячеславом Липинським та відомим письменником і поетом, професором Ягеллонського університету Богданом Лепким.

Ще навчаючись в академії, 1910 р. за сприяння галицького громадського діяча Костя Паньківського видав збірку поезій «На румовищах», до якої увійшли вірші, написані у Кракові, Львові та Миргороді (Гаврилко, 1910).

Ще студентом М. Гаврилко довідався про збір українською громадськістю коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві. Його захопило бажання виготовити проєкт пам'ятника Кобзареві та взяти участь в оголошеному 1909 р. конкурсі. Однак матеріальна скрута й напівголодне існування не дали змоги М. Гаврилкові розпочати роботу над мрією всього життя – саме його пам'ятник Кобзареві мав стояти в Києві. Лише фінансова допомога митрополита Андрея Шептицького та львівської «Просвіти» дали йому можливість на початку 1910 р. відлити макет пам'ятника, який разом із 64-ма іншими 16 травня 1910 р. був винесений на розсуд журі під головуванням дійсного члена Російської імператорської академії мистецтв Леоніда Позена. Скульптор дав девіз своєму макету «Або здобути, або живому не бути». У постаті Т. Шевченка автор втілив образ «пробудженої України». На думку фахівців, його проєкт був найкращим, але ставити пам'ятник велету України царська влада не збиралася, тому члени журі, більшість з яких була шовіністично налаштована, оголосили конкурс таким, що не відбувся (Ревегук, 2013, с. 163).

Незважаючи на несправедливе рішення журі, М. Гаврилко виготовив новий макет пам'ятника Т. Шевченкові на конкурс 1911 р., у якому взяли участь 45 претендентів. Він отримав третю премію, хоч сам був невдоволений власним проєктом, продовжуючи й далі обмірковувати образ поета-бунтаря (Ревегук, 2013, с. 163).

Михайло Гаврилко, прагнучи самовдосконалення, 1911 р. поїхав на стажування до Вільної художньої академії «Гранд Шом'єр» у Парижі, де працював знаменитий французький скульптор Еміль Бурдель (Emile Bourdelle). Він, розглядаючи роботи своїх учнів, не оминув і М. Гаврилка: хвалив, звертав увагу на них інших, але не забував і покритикувати. Проте М. Гаврилко в Парижі почувався незатишно. Це було не його місто – манила Україна (Коваль, 2011, с. 49–54).

У 1912 р. М. Гаврилко вирішив знову взяти участь у конкурсі, однак не мав ні коштів, ні місця для виготовлення макета пам'ятника. Допоміг його давній друг, відомий галицький журналіст і громадський діяч Михайло Струтинський. Попри всі старання мистця, Шевченківський комітет і на цей раз не визначився з переможцем.

Однак, зважаючи на вимоги української громадськості у зв'язку з наближенням столітнього ювілею від дня народження Кобзаря, 1913 р. Шевченківський комітет оголосив ще один конкурс, на цей раз міжнародний, і закликав до участі в ньому росіян та іноземних скульпторів, які навіть імені Т. Шевченка не чули. Михайло Гаврилко, за наполяганням Опанаса Сластьона і Євгена Чикаленка, був єдиним українцем серед учасників. Переможцем визнано маловідомого італійського скульптора Антоніо Шіфтіню (Antonio Shiftino). Таке рішення журі було глухом над пам'яттю поета, наругою над усім українством (Ревегук, 2013, с. 164).

Ба більше, царський уряд заборонив влаштовувати публічне святкування ювілею Т. Шевченка, охопно з відслуженням панахид у храмах. Відомий діяч українського національного руху А. Жук із цього приводу писав: «... коли на вулицях Києва лунав під свист нагайок тужний спів вічної пам'яті, під могилою Шевченка, думами про яку жила в той день ціла соборна Україна, стояла невелика компанія кінної й пішої поліції, а на самій могилі лежало трьох годованих поліцаїв з рушницями. Навкруги було пусто й сумно» (Жук, 1917, с. 169).

Закінчивши академію, М. Гаврилко в 1912 р. повернувся до Львова. Це був час, коли загострилися стосунки між двома імперіями – Російською й Австро-Угорською – через балканський конфлікт. Таку загрозливу ситуацію обговорювали й у Галичині. Молодь, що гуртувалася навколо «Пласту» та сокільсько-січових організацій, виступила за створення своєї мілітарної сили. Старше покоління, головно провідні українські журналісти й політичні діячі, повчали молодь, що вона мусить набиратися знань і творити передусім культурні цінності, щоби зрівнятися з іншими європейськими народами.

Серед молоді точилися дискусії щодо орієнтацій – мілітаристичної та культурницької. Михайло Гаврилко теж не стояв осторонь цього. Адже питання війни з Росією надзвичайно непокоїло його. Ще в російських в'язницях, коли він «в злобі невольницькій горів», накликав війну з ненависним йому російським самодержавством:

Греміть громи! Палить огнями!
Літайте, тучі, над землею!
Нехай зливаюся я з Вами
Душею скорбною моєю!..

Греміть, громи! Палить огнями!
Тюремні мури хай трясуться,
Залізні двері розпадуться,
Нехай потішуся я з Вами! (Гаврилко, 1910, с. 30–31).

Відновлення Болгарією 1913 р. протитурецької кампанії та звернення Сербії до «матушки Росії» по допомогу, на що російський військовий міністр проголосив повну воєнну готовність, із підсиленою чіткістю вимальовувало на політичному обрії марево російсько-австрійської війни, у такий спосіб піднявши знову барометр воєнних настроїв української молоді.

У лютому 1913 р. на загальному студентському вічі знову відбулася дискусія між «мілітаристами» і «культурниками». Іван Чмола, представник мілітарної орієнтації, закликав галичан творити військову силу, «вести високо й витривало самостійницький

прапор і під гаслом здобуття духовної і фізичної сили зібрати під ним наймолодших синів України» (Голубець, 1934, с. 26).

Від «культурників» виступив журналіст Федір Федорців. Мистецтвознавець і письменник Микола Голубець зазначав, що це була «людина з уродження хоровита (скрофулічна¹) й до того ж каліка (в нього була права рука коротша від лівої), просто ненавидів людей, що з них трискала життєва сила й фізичне здоров'я. З програмовою ненавистю відносився Федорців до гасел фізичного перевиховання й військової підготовки нації і робив усе можливе, щоб тим гаслом на кожному кроці протиставитися» (Голубець, 1934, с. 26).

На цьому вічі був і Михайло Гаврилко, «запальний емігрант – наддніпрянець», який «в однім моменті промови Федя Федорцева замахнувся кріслом на цього чільного представника “культурників”» (Навроцький, 1963). Незважаючи на те, що віче не дало позитивного результату, громадське життя в Галичині мілітаризувалося, українська молодь готувалася до війни, повсюдно утворюючи сокільсько-січові організації та пластунські осередки.

Напрями діяльності тогочасної української молоді та її настрої дуже чітко проілюстрував з'їзд Українського студентського союзу, що відбувся 2–4 липня 1913 р. у Львові. Його учасником був і випускник Краківської академії мистецтв М. Гаврилко, чия промова, як і Д. Донцова, викликали значний резонанс серед студентства.

Дмитро Донцов виголосив реферат на тему «Суспільно-політичне положення нації і наше завдання», де поставив для українців кінцевою метою боротися за програму політичного сепаратизму від Росії, а також мілітарне виховання молоді, що стало важливим поштовхом для розгортання воєнізованого січового руху в Галичині напередодні Першої світової війни.

Часопис «Діло», що недоброзичливо поставився до з'їзду, а також львівська, за висловом М. Голубця, «пантофлева пошта» розпустили плітки ніби М. Гаврилко проповідував на з'їзді повернення до поганства й ідолопоклонства з Перуном, як «українським національним богом» на чолі (Голубець, 1934, с. 37).

У виступі М. Гаврилко справді вказував на «невиробленість й нескриталізованість» української національної культури. Він, власне, наголошував, що різні впливи (греко-візантійські, римські, польські, московські, німецькі та багато інших по сторонніх) «викривили й покалічили українську душу, роздвоїли її, а то й розтроїли, а з обличчя української землі стерли все, що свідчило про її українськість» (Голубець, 1934, с. 37–38). Звідси й виходило, що українці, не маючи національної культури, позбавлені власної душі й характеру, змушені були коритися чужинцям, а притаманна їм культура мала покривати українську культурну безхарактерність. Тому М. Гаврилко закликав покінчити «зі сміттям чужинецьких впливів», повернутися до своїх коренів, тобто культури наших предків, що «мали своїх богів, свій погляд на світ і своє відношення до природи, свою етику й свою мораль» (Голубець, 1934, с. 37–38).

Михайло Голубець згадував, що Михайло Гаврилко справді висловився про повернення до поганства, але на студентському з'їзді говорив він не тільки про Перуна

¹ Скрофульоз – туберкульозне ураження шийних лімфатичних вузлів. Інша назва – золотуха.

й здоровий символізм старої української міфології. Він як мистець і поет щиро й відкрито захоплювався залишками цієї міфології в духовності українського простолюддя.

Михайло Голубець, відзначаючи мрійливу й фантастичну натуру Михайла Гаврилка, зазначав, що він цілком серйозно шукав староукраїнську кільчатку, тобто панцир із залізних ланцюжків, щоб носити її замість сорочки на голому тілі. Зі всіх українських князів визнавав тільки Святослава Завойовника. «В тому дусі, – твердив М. Голубець, – промовляв Гаврилко на з'їзді, а що не був майстром езуїтської діалектики, тому наразився на насмішки ігнорантів, що ще й тепер творять “компактну більшість” громадянства» (Голубець, 1934, с. 37–38).

З початком роботи студентського з'їзду 2 липня 1913 р. його учасники вітали з 40-річним творчим ювілеєм Івана Франка. На згадку про цю урочистість члени комітету з'їзду, серед них Дмитро Донцов, Михайло Гаврилко і Михайло Микиша, сфотографувалися з Каменярем (Коваль, 2011, с. 68).

Крім того, варто наголосити, що незважаючи на всі невдалі конкурси з проєктами пам'ятника Кобзареві в Києві, М. Гаврилкові все-таки вдалося реалізувати свою Шевченкіану ще перед Першою світовою війною. Так, учительський колектив і директор Кіцманської цісарсько-королівської українсько-німецької державної гімназії Агенор Артимович звернулися з проханням до різьбяр, який тоді жив у Чернівцях, виготовити для гімназії пам'ятник Т. Шевченкові з нагоди 100-річчя. По прибутті до буковинського Кіцманя він сказав: «Нагадує мені мій Миргород» (Цісак, 1970).

Учитель української мови в гімназії Омелян Цісак згадував: «Ми з ним умовилися, улаштували йому мешкання і харч; він взявся до праці, – і помалу таки з кіцманської глини виростало з півтора природної величини, погруддя Шевченка». Пам'ятник поставили у вестибюлі гімназії – відбулося величаве свято (Цісак, 1970, 23 січня).

Пам'ятник Т. Шевченкові в Кіцмані знайшов схвальні відгуки в мистецьких колах, і скульптор М. Гаврилко одержав замовлення «на повторення цієї праці і тому одлив її із штучного каменя в числі кількох примірників» (Сяйво, 1914, с. 184). Замовили пам'ятник Т. Шевченкові роботи М. Гаврилка мешканці Коломиї й Косова. У Коломиї погруддя було відкрито 28 травня 1914 р., у події взяв участь й автор (З історії пам'ятників; Коваль, 2011, с. 83). У час патріотичного піднесення Гуцульщини, Коломиїщини, Снятинщини 19 липня 1914 р. у Косові урочисто відкрили пам'ятник Т. Шевченкові роботи М. Гаврилка. Це був триумф національного духу українців Гуцульщини та Покуття (Коваль, 2011, с. 12–13; З історії пам'ятників).

Апогеєм відзначення ювілею Кобзаря у Галичині став Шевченківський здвиг 28 червня 1914 р. у Львові. Саме тоді в Сараєві пролунали постріли, що розпалили світову бійню. З вибухом війни провід УСС уже мав чітку мету та план праці до збройного виступу. Стрілецький провід видав перший бойовий мобілізаційний наказ, до виконання якого зорганізовані Січові стрільці були вже достатньо підготовлені.

У Львові 30 липня 1914 р. Михайло Гаврилко разом з Іваном Чмолюю, Оленою Степанів і Володимиром Старосольським увійшов до складу мобілізаційного комітету, що очолив об'єднані в березні того ж року січові товариства. Це були передові старшини львівських стрілецьких організацій, які зуміли за кілька днів зорганізувати першу бойову сотню УСС, котра під командою І. Чмоли на початку серпня відійшла на вишкіл до підльвівського села Гаї (Ріпецький, 1956, с. 36). Згодом її назвали «залізною» (Назарук, 1916, с. 592).

Ще у Львові в сотні Дідушка Михайло Гаврилко зустрівся з композитором-піснярем Михайлом Гавронським, який уважно прислухався до його пісень і чимало перейняв у нього. Він навчив стрільців-галичан багато наддніпрянських пісень, що стали популярними серед стрільцтва, а М. Гавронський обробляв їх і впроваджував у життя. Але найбільше стрільці співали маршових пісень, особливо «Ой з-за гори чорна хмара встала», яку приніс зі своїх країв М. Гаврилко. «Вона широким гомоном розлягалася в серпні 1914 р. по вулицях Львова, – згадував пізніше колишній січовий стрілець Степан Ріпецький, – а з її мелодією ще сьогодні асоціюється у всіх тих, що залишилися при житті, “дідушківців”, пам’ятне воєнне літо 1914 року у Львові» (Ріпецький, 1969).

У вересні 1914 р. М. Гаврилко поїхав на вишкіл на Закарпаття. Тут, у с. Горонда (біля Мукачєвого), 18 вересня 1914 р. його іменували старшим десятником УСС. Із Закарпаття повернувся до окупованого росіянами Львова, де, напевно, налагодив зв’язки з Миколою Залізняком, який після звільнення з посади голови СВУ міг також нелегально тимчасово перебувати в місті. Однак реалізувати якісь плани щодо певних диверсійних акцій у Львові М. Гаврилкові не вдалося і він, уникнувши перепон із боку австро-угорських військових контрольно-пропускних пунктів, добрався до Відня (Коваль, 2011, с. 86). Від Президії СВУ він отримав призначення до Фрайштадтського табору для ведення культурно-освітньої праці серед полонених українців російської армії. До Фрайштадта М. Гаврилко прибув 15 листопада 1914 р.

Зрозуміло, що в таборі він застав загальна національно несвідомих полонених українців, яких проти нього як репрезентанта СВУ підбурювали москалі, поляки й земляки-«малороси», які ще не позбулися національної меншовартості перед великоросами. «За своїм світоглядом, – зазначав М. Гаврилко, – вони були “чорносотенці” і великі патріоти московії». Він так само відзначав найбільш запеклих й антиукраїнськи налаштованих москалів, що проживали в Україні, а також зрусифіковане українське робітництво, т. зв. люмпенпролетаріат із великих міст, особливо з Одеси та Катеринослава. Щодо селян, то М. Гаврилко акцентував на прихильності до нього – очевидно, вони відчували «споріднену душу» – вихідців із Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини, Київщини, Катеринославщини і Поділля. Найбільш задурманеними він вважав хліборобів із Холмщини, Курщини, а особливо з Волині, з «найбільше чорносотенними та цареславними думками» (Гаврилко, 1979, с. 7).

Михайло Гаврилко спочатку використовував таку форму національно-освідувальної праці серед полонених українців, як бесіда, яку він проводив по бараках. Проти цього з надзвичайно великою і злобною ворожнечею виступали московити, котрі підбурювали полонених не слухати розмов М. Гаврилка, не піддаватися його агітації. Однак це ніяк не впливало на полонених, тоді москалі вдалися до погроз тим, хто з ним спілкувався. Вони домовилися до того, що тих, які й надалі бесідуватимуть із посланцем СВУ, у разі повернення до Росії будуть повішені. Проте всі ці заходи чорносотенців були безуспішними (Гаврилко, 1979, с. 7–8).

Полонений фрайштадтець Павло Дубрівний згадував про безкомпромісність Михайла Гаврилка в національному питанні, його гостру протимосковську спрямованість у всіх її виявах. Тим самим він своїми публічно-політичними виступами відразу налаштував проти себе таборову масу, яка вороже ставилася до української ідеї, що означало поділ Російської імперії (Дубрівний, 1979, с. 101).

Уже у другій половині січня 1915 р. у бібліотеці, яку заснував М. Гаврилко, вели перемовини з окремими національно свідомими полоненими щодо заснування окремого мілітарного гуртка на платформі СВУ. Йому вдалося зібрати 21 особу, яка зобов'язувалася зі зброєю в руках здобувати волю України (Сімович, 1979, с. 89).

У середині грудня 1914 р. на допомогу Михайлові Гаврилку до Фрайштадта прибув поет і маляр Микола Голубець, «людина лагідної вдачі, стриманої», який до національного питання підходив із «великою обережністю» (Дубрівний, 1979, с. 101). Михайло Голубець довершив організацію бібліотеки та читальної домівки в одному з бараків (Гаврилко, 1979, с. 8).

У лютому 1915 р. М. Гаврилко відкликали до Відня. За дорученням СВУ він в організаційних справах виїхав до Угорщини, до табору Дунасардагель. Як член Просвітнього відділу у Фрайштадті разом з Осипом Безпалком, Осипом Охримовичем і Романом Домбчевським входив до складу мужів довір'я СВУ, які з «підпільною місією» їздили таборами полонених Австро-Угорщини агітувати, виявляти українців і вербувати їх до свого українського табору. Це була перша розвідувальна подорож, яка відбувалася з листопада 1914 р. по травень 1915 р. під гаслом «Свій до свого» і розбудила національний рух серед полонених, викликавши гарячу дискусію серед воєцьких різнонаціональних груп (Даниленко, 1979, с. 15–17).

Повернувшись з Угорщини до Фрайштадта, М. Гаврилко «застав надзвичайно опортуністичний настрій у громаді», яку заснував. Представники СВУ М. Голубець і В. Сімович боялися відверто говорити про визвольні змагання України, а полоненим подавали тільки просвітні теми, оминаючи питання української незалежності, а коли йшлося про щось радикальне, тобто про рішучі дії, то справа зводилася до «буржуїв» та «поміщиків».

Закономірно, що такі дії відпоручників СВУ здавалися М. Гаврилку незрозумілими, адже він як учасник революції 1905 р., маючи вже кількарічний досвід агітаційної праці серед селянства, не міг погодитися з тим, щоб роботу між полоненими проводити «мирним шляхом». «Це все робилося для того, – іронічно зауважував полтавець, – щоб не вносити роздражнення й не ображати москалів та й загалом національних почувань інших національностей (поляків, жидів і ін.). А наш українець, як відомо, неймовірно делікатний на точці пошани чужих національних почувань, особливо у ворожих і сильних націй» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Деякий час М. Гаврилко не брав активної участі в боротьбі, очікуючи розпоряджень СВУ. Виклик Василя Сімовича до Відня, хвороба Михайла Голубця – «дістав вибух крові з горла», спонукали Михайла Гаврилка на свою відповідальність читати полоненим «Історію України-Руси» Миколи Аркаса. «Спочатку мав великі перешкоди з боку штундистів і чорносотенців», – згадував Михайло. Однак незабаром йому вдалося «позбутися нових “приятелів” і чим далі, то тим більше мав слухачів і більший порядок» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Згодом В. Сімович привіз М. Гаврилкові директиви від СВУ – читати «Історію України-Руси» М. Аркаса. До цієї роботи він взявся із глибокою вірою в те, що «вбачав у ній силу, щоб із того “заржавілого матеріалу” щось добре вилити». Завдяки його невтомній праці росла національна свідомість полонених. Читання «Історії України-Руси» М. Аркаса відвідувало в окремі дні до 1 000 осіб і щораз ця кількість збільшувалася. Проте М. Гаврилко нарікав: «Чорна сотня знову випустила прокламації

поміж полоненими, щоб щадили своє життя і на читання не ходили, підбурюючи проти мене, Сімовича і Голубця» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Усіх викладів у М. Гаврилка було 22 і прочитав він «Історію України-Руси» М. Аркаса до козацької доби, оскільки наприкінці січня 1915 р. виїхав із Фрайштадтського табору (Дубрівний, 1979, с. 122). У травні 1915 р. вирушив «в поле», тобто на фронт. Він був прикріплений до 2-го куреня УСС Василя Дідушка, якого знав ще з часу формування стрілецтва у Львові. Його призначили командиром чоти саперів, із якою командування куреня мало деякі проблеми. Однак самодисциплінований новий командир дуже швидко навів порядок у підрозділі.

Сотник 2-го куреня Д. Вітовський на запитання представника Пресової квартири УСС О. Назарука про М. Гаврилка: «Який з нього жовнір?», відповів: «Жовнір з нього добрий і, що найважливіше, здисциплінований, хоч має охоту до дискусії в кожній справі. Про нього як коменданта вистарчить сказати тільки се, що з нашим піонерським відділом трудно було дати собі раду з ріжних причин. Гаврилко, іменованій комендантом сього відділу, дуже скоро завів у нім лад і порядок» (Назарук, 1916, с. 592).

Зі своєю чотою М. Гаврилко пройшов бої під Болеховом, Вікторовим, Галичем, побував «у пеклі» на Гнилій Липі, здобув Медуху – рідне село Д. Вітовського, і аж 4 липня 1915 р. опинився на берегах Золотої Липи. Дуже хотілося чотарю М. Гаврилкові визволити від москалів Болехів, з яким у нього були пов'язані спогади перебування у домі Н. Кобринської, де він творив «свого Шевченка» (Півень, 2018).

Перебуваючи у Вікторівському лісі, ліпив погруддя курінного Дідушка, а в лісі над Золотою Липою сапери під проводом М. Гаврилка з власної ініціативи, «без чужого п'ястука», творили «величні культурні роботи». «Так само, – писав О. Назарук, – повинен був виглядати запорозький табір десь у ярі над Тясмином або в яком уході Диких Піль» (Назарук, 1915, с. 5).

Була в цьому таборі своя купальня з душем, навіть своєрідна каналізація. Це дуже вразило голову Пресової квартири УСС, а ще більше переконало, що коли відбудеться поділ Галичини, то українці зможуть «під проводом власних інженерів перевести відводнення усіх мокрих околиць» (Назарук, 1915, с. 8).

Осип Назарук був здивований, коли побачив роботу Михайла Гаврилка, – медальйон великого князя Святослава, який забрав собі як «одинокий медаль» сотник Дмитро Вітовський (Назарук, 1915, с. 9).

Під час відвідин 23 липня 1915 р. Легіону УСС спадкоємцем австро-угорсько-го престолу адміралом Карлом Францом Йосифом (Karl Franz Joseph I) Михайло Гаврилко, який добре володів німецькою мовою, виступив у ролі ад'юганта при ознайомленні високого гостя з командирами стрілецької частини. Очевидно, під час представлення старшин М. Гаврилко мусів щось сказати престолонаслідникові, про що згодом Д. Вітовський мав підставу сказати: «Супроти чужих офіцерів і навіть генералів поводитьсь “gemütlich” (свобідно) до тої міри, що каже до генерала: “Habe die Ehre” (Моє поважання) або “Adien!” (Прощайте)» (Назарук, 1916, с. 592).

Із жовтня 1915 р. М. Гаврилко брав участь у роботі Пресової квартири УСС. Її голова Осип Назарук, маючи вже оцінку Михайла Гаврилка Дмитром Вітовським, звернувся ще до члена Пресової квартири художника Івана Іванця схарактеризувати чотаря. «Гаврилко, – наголошував Іванець, – робить на мене вражінне “Naturmensch'a” (природнього чоловіка) зі значною вродженою інтелігенцією, одначе відпорного на всякі чужі впливи. На мою думку, ніяким професорам не вдасться на нього вплинути.

Він був за границею десять літ, в Австрії і Франції, але не навчився багато ні по-німецьки, ні по-французьки не тому, щоб не мав до сього кебети (хисту, здібностей), тільки для того, що його вдача, на мою думку, надто відпорна на все, що чуже й не-українське. Як людина, він дуже добрий, щирий і ніжний, хоч твердий. Вдоволений з себе, хоч безпретенсіональний. Не дбає, чи кому подобається: аби з собою в згоді» (Назарук, 1916, с. 593). Зрозуміло, з такими характеристиками М. Гаврилка голова Пресової квартири УСС О. Назарук не міг не погодитися.

Запеклу боротьбу з російським військом чотар М. Гаврилко продовжив під Тустаню, над Горішньою Липою, за Настасів і Людвиківку. Особливо криваві бої були під Семківцями, що точилися від 9 вересня аж до початку листопада 1915 р.

У листопаді 1915 р. М. Гаврилко разом зі своєю запасною сотнею опинився у с. Свистільниках на Рогатинщині, де мирно завершувався для нього цей бурхливий, повний боротьби, рік (Коваль, 2011, с. 108–110).

Улітку 1915 р. унаслідок вдалого наступу німецьких та австро-угорських військ проти росіян Західна Волинь і Холмщина опинилися під австрійською, а Підляшшя і Полісся – під німецькою окупацією. Відступачи російські війська вдалися до варварських дій на українських землях та насильницького вивезення до Росії населення краю. «За цей жорстокий злочин, – наголошував історик Іван Крип'якевич, – царат мусить відповісти колись перед історією та українським народом» (І.К., 1915, с. 1).

Союз визволення України разом із Загальною Українською Радою (ЗУР) стремів до відновлення національно-культурного життя на зайнятих землях, підпорядкувавши його головній ідеї – державній незалежності України. Першим полем діяльності СВУ і ЗУР стало шкільництво, якому вони надавали особливого значення та вважали найпекучішим постулатом українства.

Для цього в серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей. Воно займалося організацією українського шкільництва, збиранням фондів (книжкових і фінансових) для нього й загалом культурно-національним життям на Волині та Холмщині. Очолював бюро історик І. Крип'якевич (Патер, 2000, с. 189–190).

Українське шкільництво на Волині почали налагоджувати усуси, яких на початку 1916 р. скерували до австрійських окружних команд для проведення вербункової акції серед місцевих українців-добровольців до австрійського війська та пропаганди на користь Габсбурзької монархії. Відповідно до наказу Начальної команди 4-ї австрійської армії від 26 січня 1916 р., до Володимир-Волинської окружної команди прибув чотар УСС Микола Саєвич із кількома стрільцями, до Ковеля – сотник Дмитро Вітовський, а до Луцька – чотар Михайло Гаврилко (Патер, 2000, с. 193).

Іван Крип'якевич розробив для них спеціальну анкету щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині. Особливо наголошувалося на проблемі заснування українських шкіл (ЦДІАЛУ-4, арк. 96). Адже стан шкільництва на зайнятих Центральними державами землях був надзвичайно важкий. Тут не існувало жодної української школи, хоч українці становили більшість: у Волинській губернії – 70 %, Холмській – 60 %, а в таких округах Гродненської губернії, як Берестя – 81 %, Кобрин – 83 %, Більськ – 42 % населення (ЦДІАЛУ-1, арк. 52).

Січові стрільці, об'їжджаючи волинські села, проводили освідмлювальну національну роботу, виступали перед місцевим населенням, поширювали книжки, газети, засновували школи й вели значну просвітню працю – усе це й стало головною

метою стрільців. Адже вербункової акції не було з ким проводити, оскільки всі дорослі чоловіки або вже перебували на військовій службі в російському війську, або були вивезені вглиб Росії (ЦДІАЛУ-2, арк. 14).

Михайло Гаврилко в березні 1916 р. здійснив чотири поїздки по селах Луцького, а також частково Ковельського і Володимир-Волинського округів. Відвідав чимало волинських сіл, побачивши скрізь страшні руйнації. Побував 14 березня 1916 р. у родинному гнізді свого товариша з часів навчання у Кракові В'ячеслава Липинського. Попри страшний вид згарищ, був приємно вражений своєрідною аурою в Затурцях, про що повідомляв члену Президії СБУ А. Жукові (Коваль, 2011, с. 120).

Національно-освітня праця стрільців на Волині натрапляла на перешкоди з боку австрійської влади, особливо поляків, які обіймали відповідні адміністративні посади. Вони нехтували розпорядженням австрійської влади про введення в ужиток української мови, всіляко перешкоджали заснуванню українських шкіл. Так, у Луцьку затягувалася справа із заснуванням української школи, до якої записалося понад 100 дітей, лише через зволікання радника магістрату поляка (ЦДІАЛУ-3, арк. 3).

Селяни Луцького повіту не раз скаржилися М. Гаврилкові на урядовців, які зверталися до них чужою мовою та зробили написи в селах також нерідною. «Селяни, – писав М. Гаврилко в листі від 20 квітня 1916 р. до М. Волошина, отамана збірної станиці УСС у Відні, – навіть бояться виписувати українські часописи. Народ не-ймовірно застрашений ще москалями, тепер ще гірше боїться і мені не раз говорили: “Як нам тут Польщу заведуть, то хіба нехай таки відразу нас виріжуть, бо ми під Польщею не будемо”» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

У селах поляки-жандарми глумилися з населення, особливо після проголошення листопадових актів 1916 р., провокували свідомих селян, кажучи їм: «Тепер не буде тут України, лише Польське Королівство» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

Тому М. Гаврилкові часто замість того, щоб займатися просвітою, доводилося долати безкінечні польські перешкоди і провокації, яким в усьому потурала австрійська влада, забороняючи все українське. Найбільше заважав діяльності Луцькому комісаріатові окружний комендант Урбанський (ім'я не встановлено), якого Гаврилко визначив як «самого непоборимого противника». Зокрема, Урбанський не дозволив поставити аматорам виставу «Наталка Полтавка», вимагаючи перекласти її німецькою або польською мовою, заборонив кирилицею писати вивіски, давати оголошення по-українськи, примусив учителя-стрільця Ласовського (ім'я не встановлено) в с. Воютин Луцького повіту вчити дітей латинську азбуку (Патер, 2000, с. 192).

Дійшло до того, що Урбанський вимагав від М. Гаврилка, щоб той не втручався у шкільні справи, а займався вербунковою акцією і погрожував вигнати його з Волині. Зрозуміло, що чотар УСС тих погроз та заборон Урбанського не послухав, навіть перед загрозою «піти в поле», тобто на фронт. А ще більше комісар М. Гаврилко вимагав рішуче від Бюро культурної помочі добиватися, щоб до Луцька прислали шкільного інспектора-українця, усунули окружного коменданта Урбанського, «дати більше українців, хоч би жандармів на села» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

Незважаючи на всі труднощі, працівники трьох комісаріатів УСС на Волині повністю віддавалися роботі. За словами І. Крип'якевича, це була «не праця, а – боротьба, сіра, щоденна, не раз безнадійна» (І.К., 1932, с. 7).

У спогаді про полтавця-козака історик писав: «Оригінальною постаттю в комісаріаті був чотар Михайло Гаврилко, придніпровець, досить відомий різьбар; великого зросту і кремезної будови, з буйною вдачею запорожця, з добрим голосом, умів він промовити до мужика і добути його довір'я; але його незнання німецької мови і "чханья" на зверхні форми, які так цінилися в австрійській армії, приводило не раз до трагікомічних подій» (І.К., 1932, с. 8).

Варто зазначити, що М. Гаврилкові довелося ще деякий час очолювати Ковельський комісаріат у зв'язку з виїздом Д. Вітовського до баварської дивізії як перекладача. Тут полтавський козак об'їздив десятки поліських сіл, бачачи скрізь голод, пошесті, темноту селян, надужиття військової адміністрації, страх населення перед нею. Він і працівники комісаріату «будили переляканого селянина», розповідали про Січових стрільців, пропагували ідею української державності.

Комісаріатам у проведенні національно-культурної праці серед населення Волині, зокрема й у шкільній справі, допомагали досвідчені громадські працівники з Коша УСС, учителі-стрільці, а також вчителі з Галичини, яких скерувало Бюро культурної помочі. «Діяльність Українських січових стрільців по селах нашої Волині, – писав галицький педагог і журналіст М. Угрин-Безгрішний, – це найкраща, може, сторінка в історії стрілецтва» (Степовенко, 1918, с. 126).

Таку думку про роботу комісаріатів УСС на Волині підтримував і комендант Коша УСС Никифор Гірняк, відзначаючи, що їхня праця «в історії Стрілецтва заслугоує на відмічення». Цю діяльність кошовий вважав переважною, і несли її «увесь тягар» на своїх плечах передовсім Д. Вітовський, М. Саєвич та М. Гаврилко (Гірняк, 1991, с. 106–107).

Варто наголосити, що праця січового стрілецтва на Волині у сфері шкільництва визначалася так: наприкінці лютого 1917 р. тут було 37 шкіл, зокрема 27 стрілецьких, військова і 9 під проводом Бюро культурної помочі (Патер, 2000, с. 204).

У листопаді 1916 р. австро-угорське командування вирішило розпустити комісаріати. Михайло Гаврилко написав рапорт до Начальної команди 4-ї австрійської армії із проханням перевести його до Коша УСС, що перебував у складі корпусу генерала Петера Гофмана (Peter Hofmann). На початку грудня 1916 р. волинський період життя чотаря М. Гаврилка закінчився – він із Ковеля виїхав до Фрайштадта. Побував і у Львові, де виліпив нове погруддя Т. Шевченка.

Із радістю зустрів звістку про крах російського самодержавства. Не добившись через СВУ дозволу повернутися до Наддніпрянщини, він під керівництвом кошового Н. Гірняка взявся вишколювати новобранців у Коші УСС, що перебував тоді в галицькому селі Пісочна біля м. Миколаїв, неподалік Львова.

Коли в Наддніпрянщині творилася Українська держава, прикро було М. Гаврилкові не брати участі в політичному житті народу. Він тільки й мріяв вирватися у свою Україну, до рідної Полтавщини, а його земляк, член Президії СВУ А. Жук, не раз закликав його «сидіти і не рипатися». У листі від 2 липня 1917 р. М. Гаврилко писав із Пісочної до А. Жука: «... живу з дня на день, як сорока на тернині... Дуже влучні заміти ти підніс супроти нас і мого повороту на Україну, але я все би таки хотів, щоби там не було, а дома й умерти можна. Совість моя спокійна, тому думаю, що мені можна вертатися» (Тарасенко, 2018).

Не маючи втішної відповіді, він укотре переконував СВУ, що його діяльність в Україні буде кориснішою для народу. У листі від 14 серпня 1917 р. із Пісочної

М. Гаврилко з розпачем пише А. Жукові: «Сижу тут, як кіт в мішку зав'язанім серед розлучених невдачами собак... Жалую, що Доля до сього часу ще не пристелила передо мною килима самолету, аби винести мене на світ, але як не килим, то кінь, як не кінь, то й ноги мої, а мусять мене винести на Україну, тільки не знаю коли. Не знаю, що там Ви про мене думаете, але я гадав, що Союз чи хто інший подбають про те, аби я щось трохи кориснішого міг зробити, ніж тепер роблю» (Тарасенко, 2018).

Однак і тепер Михайло, отримавши невтішну відповідь від А. Жука, шукав собі розради у творчості, зафіксував для нащадків низку образів Січових стрільців.

У Пісочній сталася важлива подія в житті чотаря Гаврилка – він одружився. Його дружиною стала Олена Гордієвська, дочка священника зі с. Шманьківці на Тернопільщині, яку він знав ще з навчання у Краківській академії мистецтв. Вона була двоюрідною сестрою Богдана і Левка Лепких та Соломії Крушельницької – їхні мами були рідними сестрами. Вінчалися 23 вересня 1917 р. у церкві Успіння Пресвятої Богородиці. Свідками стали кошовий отаман Никифор Гірняк і підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний (Коваль, 2011, с. 142–143).

У листі до А. Жука від 27 вересня 1917 р. М. Гаврилко писав: «Вельмишановний товаришу і дорогий друже мій! Отсим сповіщаю тебе і через твої роботящі руки і увесь склад Союзу визволення України, що моє вінчання з панною Галочкою² Гордієвською, тепер моєю жоною, відбулося дня 23 вересня 1917 р. в Пісочній, о чім просимо звідомити всіх прихильних нам людей. Тебе і жону твою з дітьми здоровимо і застаємося на все Вам прихильні Михайло Гаврилко і Галочка Гаврилко.

P.S. Світлини посилаю дві яко документальні дані» (Тарасенко, 2018).

Не в силі більше чекати в Пісочній на дозвіл виїхати до України, бо «мене, мабуть, чорти тут уже візьмуть, – писав М. Гаврилко 6 березня 1918 р. у листі до А. Жука. – Та я сам би розігнав “болшевікоф” із Полтави, а про мене ніхто й не згадає». Він просто благав СВУ, аби його «перенесли на Україну», тоді він протягом місяця зміг би організувати полк Полтавських козаків або Миргородський. Гаврилко запевняв Жука: «Я там уже не подармую. Тож прошу тебе – не забудь моєї просьби» (Тарасенко, 2018).

Зрештою весною 1918 р. М. Гаврилко був скерований СВУ до Володимира-Волинського, де із прибулих добровольців-фрайштадтців формувалася 1-ша стрілецько-козацька дивізія. Уже 16 березня 1918 р. М. Гаврилко поки що з Пісочної повідомляв А. Жукові, що «позавчора [тобто 14 березня] приїхав з Володимира-Волинського. Бачився там з ад'ютантом воєнного міністра України з генералом генерального штабу [Олександром] Пилькевичем³, [Григорієм] Сиротенком⁴ і ще з одним відпоручником Центральної Ради. Особливого нічого не довідався понад те, що знав з інших джерел». Він страшенно обурювався щодо незадовільної комплектації австрійською владою командного складу прибулих зі Фрайштадта військових формувань. «Видно, – роздратовано заявляв полтавський козак, – що Австрія не потребує чесних людей на Україну і до українських справ... Але я говорив з управою будучої дивізії і з існуючою

² Так Михайло називав свою дружину Олену.

³ Олександр Пилькевич (1880–1922) – український військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Помер на еміграції у Польщі в таборі інтернованих у Каліші.

⁴ Григорій Сиротенко (1884–1985) – політичний діяч, адвокат, у 1914–1917 рр. – співробітник СВУ у таборі Раштат. У 1919 р. заступник міністра військових справ у кабінеті Сергія Остапенка та в. о. міністра військових справ у кабінеті Бориса Маргоса.

полковою, і ми порішили, аби вони вдалися до Союзу [визволення України] з проською призначення людей до українських козаків з поміж стрільців...» (Тарасенко, 2018).

Михайло Гаврилко, відповідно до наказу генерала Олександра Пилькевича, був приділений до 1-го полку нової дивізії. Він разом зі старшинами і підстаршинами галичанами, серед яких були Іван Коссак, Михайло Хронов'ят, М. Луцький (ім'я не встановлено), І. Стельмах (ім'я не встановлено), І. Слюсарчук (ім'я не встановлено), займався вишколом добровольців. Щодо німців (австрійців) та чехів, то вони були інструкторами при організації рахунково-господарської справи. «Усіх було до 30 старшин, – згадував сотник УНР (Української Народної Республіки) Микола Бутович, – з-поміж Старшин виділявся хорунжий УСС Михайло Гаврилко, політичний емігрант із Полтавщини – відомий різьбяр, що пізніше, за повстання проти гетьмана, відіграв помітну роль» (Бутович, 1966, с. 22).

Утворені з полонених у період великого духовного піднесення військові частини під керівництвом старшин-українців стали важливим чинником загального процесу у формуванні українських збройних сил. Опинившись на Волині під час гетьманського перевороту, у лавах сірожупанників⁵ відчувалося певне настороження в очікуванні змін, які невдовзі настали. Із призначенням командиром дивізії Віктора Сокири-Яхонтева, який був зв'язаний із більшовиками і проводив розкладову роботу, почалися масові втечі козаків, серед них багато національно свідомого вояцтва, що завдало великого удару військовій частині (Патер, 2021, с. 103).

Михайло Гаврилко не міг витримати всіх тих непорядків, що творилися в дивізії, про яку мріяв, не терпів того, що її обсіли чужі люди, і залишив її, повернувшись до дружини. 16 серпня 1918 р. у них народилася донечка Любов-Світлана (Коваль, 2011, с. 146).

Однак з України вже надходили тривожні звістки про повстання проти німців і гетьмана, а більшовицькі антиукраїнські дії на кордоні з Українською Державою спонукали полтавського козака повернутися на Батьківщину. Добравшись до Конотопа, віднайшов частини своєї 1-ї стрілецько-козацької дивізії й очолив зв'язок у 3-му полку, змінивши австрійську форму на сірий жупан української армії.

Узяв активну участь у Листопадовому повстанні 1918 р. проти гетьмана. Сірі визнали владу Директорії. На чолі дивізії став сотник Борис Палій, а начальником штабу – хорунжий Михайло Гаврилко (Бутович, 1966, с. 32).

Проте невдовзі війська Директорії під натиском більшовиків були змушені відступати по всій лінії фронту. Відтак М. Гаврилко опинився у Кам'янець-Подільському. Однак вже в серпні 1919 р. у складі об'єднаного українського війська брав участь у здобутті Києва. У вересні того ж року бився разом із Добровольчою армією А. Денікіна проти більшовиків, до яких у Чернігові потрапив у полон, де зазнав лютих катувань. Врятували його від загибелі боротьбісти – Микола Литвиненко, Віктор Чугай (Бахер) та Іван Бойко. Вони взяли М. Гаврилка на поруки і вивезли до Полтави, запропонувавши очолити Миргородський художньо-керамічний технікум (так тоді називалася школа, де він на початку ХХ ст. здобував освіту) (Коваль, 2011, с. 148).

⁵ Так називали вояків 1-ї стрілецько-козацької дивізії від сірої уніформи (Сіра дивізія).

Проте М. Гаврилко за допомогою колишнього члена Центральної Ради влаштувався в січні 1920 р. у Полтавську споживчу кооперацію, де створював погруддя Кобзаря для сільських громад. За допомогою провокаторів був викритий, але зумів вислизнути з рук чекістів і перейшов на нелегальне становище. Тоді ж, узимку 1920 р., разом з однодумцями створив Полтавський губернський повстанський комітет, який мав зв'язки з повстанськими загонами, що діяли на Полтавщині. Чекісти за допомогою зрадника вистежили повстанців – восени 1920 р. потрапили до їхніх рук майже всі учасники Полтавського губернського повстанського комітету, серед них і ватажок М. Гаврилко. Серед багатьох версій смерті М. Гаврилка найдостовірнішою видається та, за якою його живцем спалили більшовики в печі локомотива на Полтавському вокзалі (Коваль, 2011, с. 149–152).

У пам'ять про славного сина українського народу йому встановлюють пам'ятники, на його честь названо вулиці, про нього написано книги, статті.

Михайло Гаврилко не бачив себе ніде у світі, крім вільної України. Запальний, великий патріот, хорунжий, романтик він пов'язав своє життя із двома українськими світами – Наддніпрящиною і Галичиною, між якими завжди стояла сила єдинокровного поклику. І М. Гаврилко втілював цей взаємозв'язок, а відтак став провісником соборності України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бутович, М. (1966). Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському. *За державність, 11*.

Гаврилко, М. (1910). *На румовищах*. Краків.

Гаврилко, М. (1979). Початки національно-культурної праці серед полонених у таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Гірняк, Н. (1991). *Киш УСС. Українські січові стрільці 1914–1920*. Львів.

Голубець, М. (1934). *Рік грози і надій 1914*. Львів.

Даниленко, К. (1979). Розвій суспільно-національної думки у таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Діло. 1908. 7 (20) липня.

Дубрівний, П. (1979). Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Жук, А. (1917). Заборона Шевченкових свят в Росії в 1914 р. *Вістник Союзу визволення України, 11*.

З історії пам'ятників Тарасу Шевченкові на Прикарпатті. <https://gig.kosiv.biz/1090/I.K.> [Крип'якевич І.]. (1915). Знищення українських земель. *Вістник Союзу визволення України, 39–40*.

І.К. [Крип'якевич І.]. (1932). УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної калини, 5*.

Коваль, Р. (2011). *Михайло Гаврилко: і стеком і шаблею. Історичний нарис*. Київ.

Навроцький, О. (1963). Полковник Євген Коновалець (Формування його індивідуальності в передісторії і в початках Української Військової Організації). В Книш З. (упоряд.). *Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. (Зб. II: Початки УВО в Галичині). Торонто: Срібна Сурма.

Назарук, О. (1915). Над Золотою Липою. В таборі другого куреня УСС. *Вістник Союзу визволення України, 31–32*.

Назарук, О. (1916). Четар УСС Михайло Гаврилко. *Вістник Союзу визволення України*, 55.

Патер, І. (2000). *Союз визволення України: проблеми державності і соборності*. Львів.

Патер, І. (2021). Союз визволення України: військово-політичний аспект (1914–1918 рр.). *Військово-науковий вісник*, 35.

Півень, О. (2018). *136 років скульптору та вояку УСС Михайлу Гаврилку*. <https://muzeum.bolekhiv-rada.gov.ua>

Ревегук, В. (2013). Шевченкіана Михайла Гаврилка. *Рідний край*, 2.

Ріпецький, С. (1956). Українське Січове стрілецтво. *Визвольна ідея і збройний чин*. Нью-Йорк.

Ріпецький, С. (1969, 3 жовтня). Михайло Гайворонський (У двадцятиріччя смерті Незабутнього Товариша зброї і пісні). *Свобода*.

Сімович, В. (1979). Початки національно-просвітньої праці серед полонених українців у таборі Фрайштадт. *В Союз визволення України 1914–1918. Відень*. Нью-Йорк.

Степовенко, М. [Угрин-Безгрішний М.]. (1918). Українські січові стрільці на Волині. *Червона калина. Літературний збірник «Українського Січового Війська»*, 1.

Сяйво. 1914. 5–6 (травень–червень).

Тарасенко, І. (2018). Невідомі листи Михайла Гаврилка до Андрія Жука (1910–1912 рр.). *Український археографічний щорічник. Нова серія*. (Вип. 21/22. Т. 24–25).

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 4.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 8.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 11.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 14.

Цісак, О. (1970, 23 січня). 3 пожовклих записок старого середньошкільника. *Свобода*.

REFERENS

Butovych, M. (1966). Formuvannia Siroi dyvizii u Volodymyri-Volynskomu. *Za derzhavnist, II* (in Ukrainian).

Havrylko, M. (1910). *Na rumovyshchakh*. Krakiv (in Ukrainian).

Havrylko, M. (1979). Pochatky natsionalno-kulturnoi pratsi sered polonenykh u tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Hirniak, N. (1991). *Kish USS. Ukrainski sichovi striltsi 1914–1920*. Lviv (in Ukrainian).

Holubets, M. (1934). *Rik hrozy i nadii 1914*. Lviv (in Ukrainian).

Danylenko, K. (1979). Rozvii suspilno-natsionalnoi dumky u tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Dilo. 1908. 7 (20) Lypen (in Ukrainian).

Dubrivnyi, P. (1979). Kulturno-prosvitnia robota v tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Zhuk, A. (1917). Zaborona Shevchenkovykh sviat v Rosii v 1914 r. V *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 11 (in Ukrainian).

Z istorii pamiatnykiv Tarasu Shevchenkovi na Prykarpatti. <https://gig.kosiv.biz/1090/> (in Ukrainian).

I.K. [Krypiakevych I.]. (1915). Znyschennie ukrainskykh zemel. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 39–40 (in Ukrainian).

I.K. [Krypiakevych I.]. (1932). USS u Volodymyri 1916–1917 rr. *Litopys Chervonoï kalyny*, 5 (in Ukrainian).

Koval, R. (2011). *Mykhailo Havrylko: i stekom i shableiu. Istorychnyi narys*. Kyiv (in Ukrainian).

Navrotskyi, O. (1963). Polkovnyk Yevhen Konovalets (Formuvannia yoho individualnosti v peredistorii i v pochatkakh Ukrainsoï Viiskovoï Orhanizatsii). V *Knysh, Z. (Comp.). Sribna surma. Statti y materiialy do diiannia Ukrainsoï Viiskovoï Orhanizatsii. Zb. II: Pochatky UVO v Halychyni. Toronto: Sribna Surma* (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1915). Nad Zolotoiu Lypoiu. V tabori drugoho kurenia USS. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 31–32 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1916). Chetar USS Mykhailo Havrylko. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 55 (in Ukrainian).

Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti*. Lviv (in Ukrainian).

Pater, I. (2021). Soiuz vyzvolennia Ukrainy: viiskovo-politychnyi aspekt (1914–1918 rr.). *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 35 (in Ukrainian).

Piven, O. (2018). *136 rokiv skulptoru ta voiaku USS Mykhailu Havrylku*. <https://muzeum.bolekhiv-rada.gov.ua> (in Ukrainian).

Revehuk, V. (2013). Shevchenkiana Mykhaila Havrylka. *Ridnyi kraj*, 2 (in Ukrainian)

Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroinyi chyn*. Niu-York (in Ukrainian).

Ripetskyi, S. (1969, Zhovten 3). Mykhailo Haivoronskyi (U dvadtsiatyrichchia smerty Nezabutnoho Tovarysha zbroi i pisni). *Svoboda* (in Ukrainian).

Simovych, V. (1979). Pochatky natsionalno-prosvitnoi pratsi sered polononykh ukrainsiv u tabori Fraishtadt. V *Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Stepovenko, M. [Uhryn-Bezghrishnyi M.]. (1918). *Ukrainski sichovi striltsi na Volyni. Chervona kalyna. Literaturnyi zbirnyk «Ukrainskoho Sichovoho Viiska», 1* (in Ukrainian).

Siaivo. 1914. 5–6, Traven–Cherven (in Ukrainian).

Tarassenko, I. (2018). Nevidomi lysty Mykhaila Havrylka do Andriia Zhuka (1910–1912 rr.). *Ukrainskyi arkhoehrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 21/22. T. 24–25 (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 4 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 8 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 11 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naselennia okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 14 (in Ukrainian).

Tsisak, O. (1970, Sich 23). Z pozhovklykh zapysok staroho serednoshkilnyka. *Svoboda* (in Ukrainian).

Ivan PATER

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Chief Research Fellow at the Department of Contemporary History*

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

MYKHAILO HAVRYLKO: ARTIST-CARVER, POET, PATRIOT

The article examines the formation of Mykhailo Havrylko as a national artist, a conscious Ukrainian citizen, the beginnings of his revolutionary activities, his fascination with the creative works and liberating ideas of Taras Shevchenko, and his ardent desire to embody the image of the Kobzar in sculpture. Emphasis is placed on the «burning hatred» of the young artist towards the despised Russian autocracy, his participation in the organization of the Ukrainian Sich Riflemen Legion at the beginning of World War I. The cultural and educational work of the sculptor among Ukrainian prisoners of war in the Fraystadt camp is highlighted, as well as his uncompromising stance on national issues, sharp confrontation with Muscovites in their actions and propaganda among the prisoners.

The participation of the patriot in combat actions within the ranks of the the Ukrainian Sich Riflemens, including battles on various fronts in Galicia, as well as his work in the Press Quarter of the Riflemen, is highlighted. His national-conscious work among the population of Volhynia under the auspices of the Bureau of Cultural Aid for the Population of Occupied Territories, his significant contribution to the establishment of Ukrainian schools in the Volhynian region, and subsequent work among the riflemen are revealed.

Attention is focused on the carver's struggle within the ranks of Ukrainian armed formations in defense of Ukrainian statehood in the Naddniprianshchyna region, his establishment of a partisan detachment, and his tragic death in the struggle against the Bolsheviks.

Keywords: Mykhailo Havrylko, woodcarving, Shevchenkiana, SVU, national-conscious work.